

† Проф. Д-ръ Анастасъ Т. Иширковъ

Животъ и обществена дейность

На 6 априль 1937 г., точно напълнилъ 69 години, завърши земния си пътъ най-крупната фигура всрѣдъ българскитѣ географи, проф. д-ръ А. Иширковъ. Нѣколкото реда, които трѣбва да се отдѣлятъ за голѣмата му и всестранна дейность като ученъ и общественикъ, въ страницитѣ на това издание, чиято първа книга бѣ изцѣло посветена нему, сж само скромень опитъ да се даде представа за това, което е направилъ той. Защото въ историята на българската географска наука, когато тя бжде написана, най-ценнитѣ страници, тия, които се отдѣлятъ за челницитѣ на една епоха, сж предопредѣлени за Иширкова. Той е родоначалникъ на модерната българска географска наука, не само чрезъ научнитѣ си трудове, но и чрезъ преподавателската си дейность, като пръвъ и дълги години единственъ професоръ по география въ нашия Университетъ.

Професоръ А. Иширковъ е роденъ на 5 априль 1868 г. въ хубавия градъ Ловечъ, който още преди освобождението се е славилъ съ просвѣтено и родолюбиво гражданство. Баща му, кафтанджия по занаятъ, се поминалъ много младъ, оставяйки единственото си дете на една и половина годишна възраст. Просвѣтената му майка, която била завършила II класъ отъ класното училище, се заела съ възпитанието и образованието на невръстния си синъ. По време на Освободителната война, когато ловчанци бѣгали къмъ Севлиево, тя умира изъ пътя. Иширковъ билъ прибранъ тогава отъ майчинитѣ си родители — дѣдо Цочо и баба Гаца. Споменитѣ отъ детскитѣ си години той слага въ първитѣ си литературни творби, нѣкои отъ които, като Дѣдо ми ме изцѣри, ни сочатъ каква голѣма привързаность и обичъ той е хранилъ къмъ дѣдо си и баба си. При тѣхъ той завършилъ трети класъ. Презъ септемврий 1884 г. се записва въ Габровската гимназия, тогава едно отъ малкото добре уредени сръдни училища въ България. Тамъ Иширковъ учи IV, V и VI класъ. Презъ януарий 1888 г., когато той билъ въ последния, седмия класъ на гимназията, избухва ученическа стачка, и гимназията бива временно закрыта. Иширковъ не пожела да се презапише отново тамъ, а отива въ В. Търново, гдето презъ юлий 1888 г. получава свидетелство за завършване сръдно образование. Подбужданъ отъ най-възвишени родолюбиви чувства, той поисква отъ Министерството на народната просвѣта да бжде назна-

ченъ за основенъ учителъ въ нѣкои отъ пограничните области на България. Но вмѣсто учителско мѣсто той получава предложение да следва съ 60 лева месечна стипендия Висшия педагогически курсъ, който бива откритъ презъ есента на 1888 г., въ София, съ задача да подготви учители за срѣдните училища. Иширковъ приема това предложение и постѣпва въ Историко-филологическия отдѣлъ. Презъ 1891 год., наедно съ 34 други свои съвипусници, Иширковъ завършва Висшето училище, както е билъ преименуванъ курса. Той и другаритѣ му сж първите люде, добили висше образование въ новоосвободена България. Преподавателитѣ на Иширкова сж били: д-ръ Л. Милетичъ, д-ръ Ив. Георговъ, д-ръ А. Теодоровъ — Баланъ, Ст. Станимировъ, д-ръ Ив. Шишмановъ, Йосифъ Ковачевъ, Никола Михайловски и Иванъ Даневъ.

Презъ есента на 1891 г. той бива назначенъ за учителъ въ Варненската мъжка гимназия, гдето преподава география, български езикъ и краснописание, понеже предметътъ история, неговата по-тѣсна специалностъ, се заемалъ отъ другъ преподавателъ. Тази си първа година той не можалъ да довърши, защото получава нова държавна стипендия, за да отиде да се специализира по славянска филология въ Лайпцигъ, тогава едно отъ най-известните срѣдища на славистиката. Причината за да получи тая стипендия сж разказитѣ и стиховетѣ, които той пише още като студентъ и които обръщатъ внимание на преподавателитѣ му.

Въ Лайпцигъ Иширковъ разширява мого познанията си, слушайки въ продължение на две години известните учени: Лескинъ (славистъ), Лампрехтъ (историкъ), Ратцелъ (географъ) и Фолкелтъ (философъ). Въ началото на специализацията си, вниманието му е спрѣно повече върху история. Презъ лѣтото на 1893 г. той прекарва въ Нанси, за да разшири познанията си по френски езикъ. Въ богатитѣ библиотеки на тоя градъ той прбучва много исторически съчинения, бележкитѣ отъ които му послужватъ при първите му исторически статии, които сж и неговитѣ първи научни статии. Презъ 1894 г. издръжката на всички държавни стипендианти въ чужбина била прекъсната. Иширковъ е трѣбвало да се прибере въ България. Благодарение обаче на материалната помощъ, която му оказватъ братовчедитѣ му Стефанъ и Иванъ Ватеви, той остава още една година, която той посвещава изцѣло на география. Тогава Иширковъ приготвя докторската си дисертация при прочутия географъ Ратцелъ, отъ когото пазеше най-отлични спомени.

Завърналъ се въ България, той бива назначенъ за учителъ въ първа мъжка гимназия, на 1. IX. 1895 г. Обаче и този пътъ той не довършва годината, понеже бива изпратенъ отново на специализация, съ огледъ на предстоящата за откриване катедра по география въ Висшето училище. Сега той отива въ

Берлинъ, при голѣмия географъ Фердинандъ фонъ Рихтхофенъ. Тамъ прекарва лѣтното полугодие на 1896 г. Така всестранно подготвенъ, и спрѣлъ изцѣло вниманието си върху географията, Иширковъ заема съ конкурсъ редовната доцентура по география и обща етнография, на 1. II. 1898 г. Съ това се отваря нова и славна страница въ историята на българската география. Отъ тогава, та до юлий 1933 г., когато трѣбваше да се отегли по болестъ отъ Университета, въ продължение на 35 години, той застъпваше тая научна дисциплина. Презъ 1909 той става редовенъ професоръ.

Иширковъ е пионеръ въ българската географска наука въ пълната смисълъ на тая дума. Преди него географски трудове, писани отъ българи върху България, почти не е имало. Въ Висшето училище география не е била застъпена. Учебниците за срѣднитѣ училища сж били компилации или непригодени за нашитѣ условия преводи отъ руски автори. Иширковъ пише научни трудове, чете лекции по география и обща история и обща етнография, разкритикува учебниците и посочва какъ трѣбва да се пишатъ тѣ, и взема отъ друга страна дейно участие въ управлението на Университета. Три пжти той е билъ деканъ на Историко-филологическия факултетъ, единъ пжтъ ректоръ, и то презъ извънредно важната 1915/1916 учебна година, и много пжти членъ на академическия съветъ. Като пръвъ професоръ по география и пръвъ уредникъ на Географския институтъ при Университета, той слага основата на библиотеката и богатитѣ му сбирки. И въ последния си заветъ, той пакъ не ги забравя, оставяйки книгитѣ и другитѣ си географски пособия на него. За да може нашиятъ Университетъ да достигне на такава завидна висота, се дължи на дългодишната и неуморима работа на това първо поколѣние професори, къмъ които принадлежи и Иширковъ, чиито редове всѣки день орѣдвяватъ.

Многобройни сж ученицитѣ на Иширкова. Това сж почти всички сегашни учители по география. Но и другитѣ университетски преподаватели по география, покойници или живи, сж израстнали всрѣдъ атмосферата и грижитѣ които той е полагалъ за тѣхъ, още като негови студенти, или пжкъ като асистенти.

Общественитѣ заслуги на Иширкова не се изчерпватъ само съ това. Неговото значение като защитникъ на националната ни кауза, така справедлива и така оспорвана, е много голѣмо. Географско-етнографскитѣ му изследвания сж една пълна научна обосновка на идеалитѣ на българския народъ за национално и държавно обединение. Спокойно, методично и съ пълна научна безпристрастностъ, той излага неизчерпаемитѣ доводи за справедливостта на българскитѣ искания. Дори въ моментитѣ на всеобща национална екзалтация около Балканската война, той не се подалъ на временни увлѣчения и не е измѣнилъ на на-

учната си съвѣсть, ако и да е билъ подтикванъ за подобно нѣщо отъ официалнитѣ срѣди.

Презъ 1913 г. Иширковъ бѣ членъ-съветникъ на българската делегация за сключване на мирния договоръ въ Бухарещъ. Тревогитѣ, които той изживява тамъ, причиняватъ захарната болестъ, която той имаше до края на живота си. Той е пращанъ два пѣти въ Германия съ политико-културни мисии. Презъ голѣмата война той прекарва около три години въ Швейцария (1916 – 1919 г.), въ трескава научна и полемизаторска дейность, защищавайки въ това срѣдище на международната политика българската кауза. Най важнитѣ му трудове на чужди езици сж излѣзли презъ това време.

По-голѣмата частъ отъ нашитѣ меморандуми до конференцията за миръ въ Парижъ сж написани отъ него или съ неговото дейно участие.

Иширковъ е представлялъ нашия Университетъ много пѣти въ чужбина, било на юбилейни чествувания, било на международни или славянски конгреси по география, членъ бѣ на редица наши и чужди научни институти и сдружения, които подробно сж изредени въ юбилейния му сборникъ. Въ управлението на Народния етнографски музей, той взема дейно участие отъ 1909 г. насамъ, като членъ на музейния комитетъ. Участвувалъ е въ редактирането на редица научни периодични издания или списания.

Многостранната научна и обществена дейность на тоя достоенъ синъ на будния предбалкански градъ Ловечъ, всѣкога изпълненъ съ чувства на дългъ къмъ народъ и родина, го издига между най-голѣмитѣ и заслужили синове на България.

Г. Гунчевъ

Научна дейность

Дългогодишна, сложна и многогранна е научната дейность на проф. Иширковъ, затова, съ мѣстото което разполагамъ, едва ще мога да засегна само нейнитѣ главни страни.

Българската география води началото си отъ преди 100 години, именно отъ 1835 година, когато Неофитъ Бозвели, Хилендарецъ, написа първата българска книга — учебникъ по география. Но нашата научна, модерна географска наука почна да се развива много по-късно, отъ 1898 г., когато въ нашия Университетъ се основава катедра по география и се назначава редовенъ доцентъ при нея нашиятъ сега скжлп покойникъ д-ръ Анастасъ Иширковъ. Изобщо географската наука е стара, но новата, модерната географска наука, както съ свой собственъ предметъ, така и такъвъ методъ, се създаде презъ 19 вѣкъ и постепенно до края на този вѣкъ ѝ бѣха отворени вратитѣ въ всички европейски университети. Отворена ѝ бѣ вратата и

на нашия Университетъ. Но при обстоятелството, че, отъ една страна, това става у насъ сравнително по-късно и е трѣбвало да се бърза съ развитието на новата география, а отъ друга страна, че нейнитѣ задачи сж много и сложни, трѣбва да подчертая още сега, че е особно щастливъ случаятъ, гдето даровитиятъ и добре подготвенъ Иширковъ става нейнъ пръвъ работникъ и основателъ. Той пусна първитѣ бразди въ българската географска цѣлина, посочи правилно пжтя на развитие на нашата географска наука и бѣ най-значителниятъ нейнъ представителъ.

Както казахъ, Иширковъ добива много добра научна подготовка. Следъ като свършилъ Софийското Висше училище, въ 1891 г. получава стипендия да специализира въ Лайпцигъ 3 години. Тукъ той училъ история, филология, философия, но преди всичко—география, при основателя на модерната антропо-география Фридрихъ Ратцелъ и завършилъ съ докторска дисертация по география на тема: „Südbulgarien. Seine Bodengestaltung, Erzeugnisse, Bevölkerung, Wirtschaft und geistige Kultur“. Leipzig 1896 г.

За допълнение на своята подготовка по география, наскоро следъ назначаването му доцентъ въ Университета, въ 2 лѣтни полугодия Иширковъ отива на специализация въ Парижъ и Виена.

Трѣбва да забележа, че първоначално Иширковъ е ималъ голѣмъ интересъ къмъ историческата наука, специално българската история, и написалъ нѣколко научни статии, печатани въ сп. Български прегледъ, именно: 1) Момчилъ Юнакъ, г. II (1895) кн. 3, стр. 67—76, 2) Крумъ, исторически очеркъ, г. II (1895) кн. 7, стр. 70—81, 3) Нѣколко подробности за заробването и смъртъта на императора Балдуина, г. IV (1897) кн. 4, стр. 24—31, и др. Поради тѣсната връзка между историята и географията, тѣзи исторически занимания сж му доста спомогнали за неговата по-сетнешна географска работа. Нека спомена, че Иширковъ бѣше добре подготвенъ и по етнография, четѣше лекции по обща етнография и писа етнографски статии. Етнографията му помагаше въ антропогеографскитѣ изследвания.

Смѣтамъ че за научната работа на Иширковъ, е спомогнала и неговата по-раншна белетристична дейность, именно, написалъ е 22 художествени разкази, съ които той е признатъ отъ литературната ни критика като първостепененъ белетристъ. Освенъ това билъ е членъ въ редакционния комитетъ на нашето видно тогава списание „Български прегледъ“. Тази литературна дейность е спомогнала на Иширковъ да си изработи добъръ стилъ, който е необходимъ и на учения. Иширковиятъ стилъ е лекъ, неотрупанъ съ силни, цвѣтисти думи и фрази, но изразителенъ и приятенъ, при това, ще прибавя, и спокоенъ, каквото бѣше самиятъ Иширковъ.

Преди да бъде назначенъ за редовенъ доцентъ по география въ Университета, още като учителъ, Иширковъ написалъ нѣколко географски статии, нѣкои отъ които иматъ педагогиченъ характеръ. печатани все въ сп. Български прегледъ: Грамотността на населението въ княжество България, год. II (1895), кн. 7, стр. 103—108; Географията въ програмата на педагогическитѣ училища, год. III (1896), кн. 9—10 стр. 209—211; Долината на рѣка Осъмъ, год. IV (1897), кн. 2, стр. 52—64; Антропогеографически бележки върху Балканския полуостровъ, год. IV (1897), кн. 9, стр. 23—35, а въ сп. Училищенъ прегледъ, год. I (1896), кн. 10, стр. 1046—1061 написалъ статията Потикъ за реформата въ учебния планъ по география.

За добрата подготовка на Иширкова по география, както и за неговия планъ на работа въ Университета, е характерна неговата встъпителна лекция на тема: „Задача и съдържание на днешната географическа наука“. Наистина, че тогава българското общество и студентитѣ, които сж имали представа за географията отъ учебниците на Смирнова, Янина, Христова, Герда, Драганова и др., трѣбвало да чуятъ въ що се състои сжщността на новата география. Интересно е, че Иширковъ, ако и повече ученикъ на Ратцелъ, е усвоилъ възгледитѣ за задачата и съдържанието на географията на Фердинандъ фонъ Рихтофенъ. Последниятъ е както физиогеографъ, така и антропогеографъ. Той стѣснява полето на дейность на географията, безъ много допирни точки, отъ една страна, съ историята, и отъ друга — съ геологията и други сродни науки, и опредѣля географията като наука за земната повърхнина и за нѣщата и явленията, що стоятъ въ причинна връзка съ нея. Схваща се земната повърхность и животътъ върху нея като едно цѣло, свързано чрезъ многократни съотношения. Относно методитѣ на географията се препоръчватъ: аналитичниятъ за общата география, а синтетичниятъ за специалната география или географията на странитѣ.

При това, за антропогеографията се изтъква, че е най-високъ и най-мжченъ клонъ на географията, защото човѣкътъ като волево и свободно сжщество има по-многогранна дейность. Иширковъ заключава, че задачата на географията е обширна, но това не трѣбва да ни стрѣска.

Специално географската задача на Иширковъ е била много широка. Той е трѣбвало: 1) да преподава география въ Университета, която до голѣма степенъ самъ творилъ, 2) за нуждитъ на това преподаване да уреди Географски институтъ при Университета съ необходимитѣ сбирки, и 3) да пътува и изучава България, било за нуждитъ на преподаването въ Университета, за съставянето на лекциитѣ си, било общо за развитието на географията на България, защото по-напредъ върху

нея не е имало написани системни научни работи. Освенъ всичко това, трѣбвало е географията да дойде въ помощъ за защита на нашитѣ национални интереси въ поробенитѣ български земи, която помощъ, както ще видимъ, Иширковъ безрезервно и всеотдайно дава.

Наистина, тази огромна географска работа не стрѣска Иширкова. Той се залавя упорито за нея и резултатитѣ сж на лице. До 1915 г. — цѣли 17 години той е самъ преподавателъ по география въ Университета. И наредъ съ това започва да изследва разни български краища въ и внѣ отъ Царството и разнообразнитѣ географски обекти въ тѣхъ, и пише отдѣлни географски статии и монографии. По този начинъ следъ време се събиратъ материали за съставяне на цѣлостна география на България. При това, съгласно цѣлокупнитѣ нужди на българската география, Иширковъ, ако и повече антропогеографъ, пише не само антропогеографски студии. По-важни негови студии отъ периода 1898—1906 г. сж следнитѣ:

1. Ромънска Добруджа. Географски очеркъ. Сп. Български прегледъ, V (1898) кн. 3, стр. 69—91, кн. 4, стр. 71—98.

2. Глава Панега. Приносъ къмъ изучаване карста въ България. Сп. Български прегледъ VI (1900), кн. 10, стр. 58-76.

3. Бележки върху температурата и валежа въ София, 2 статии въ Пер. сп., кн. 63 (1902), стр. 114—121 и 708—716.

4. Нашата черноморска граница. Политико-географска студия. Сп. Задруженъ трудъ, I (1902) кн. 11, стр. 996—1012. Въ тази статия, се разглежда значението на Черно море, отъ една страна като най естествена граница на България, и отъ друга, че то свързва България съ всички презморски страни.

5. Земетръсъ. Физикогеографически бележки, Сп. Учил. прегледъ, IX (1904) кн. 1—2, стр. 90—107, препечатвано въ сп. Свѣтлина и в. День.

6. Градъ Варна. Културногеографски бележки. Пер. Сп. кн. 65 (1904), стр. 191—236. Това е една обширна научна статия отъ около 3 печатни коли. Въ началото Иширковъ разглежда физическата география на Варна и заливътъ ѝ, после, възникването на града въ 585 г. пр. Хр., името на гр. Варна, което като че ли произлиза отъ името на р. Врана, Варна като културно-исторически центъръ, Варна като центъръ на съобщения и търговия, население, физиономия на гр. Варна. Тази работа на проф. Иширковъ е едно доста основно изучаване на Варна.

7. Гебедженското езеро. Предварителни морфометрични бележки, Год. на Соф. унив. I (1904/5), стр. 68—73; (резюме на нѣмски езикъ въ Petermann's Geogr. Mitteilungen, 1906 г. Heft II.).

8. Хипсометрични отношения на княжество България. Съ една карта. Пер. сп., кн. 64 (1905), стр. 599—

607. Тази статия е изработена заедно съ инж. д-ръ Юрд. Данчовъ; има нѣмско резюме въ Petermann's Geogr. Mitteilungen, 1905, Heft III.

9. Накитъ у природнитѣ народи. Сп. Свѣтлина XIII (1905), кн. 3, стр. 9—11, кн. 4, стр. 6—8.

10. Тектониката на България. Пер. сп., кн. 66 (1905), стр. 275—280.

11. Девненскитѣ извори и тѣхното поселищно и стопанско значение. Год. на Соф. универс., II (1905—1906 г.), стр. 145—255. Това сж най-голѣмитѣ карстови извори въ България, които даватъ 3670 куб. м. вода въ секунда, което количество не се мѣни отъ годишнитѣ времена, нито се влияе отъ суша и киша. Тѣзи извори сж спомогнали много за процвѣтяването на стария гр. Марцианаполисъ, а днесъ играятъ голѣма стопанска роля въ Североизточна България, особно за подържане на мелничарската индустрия.

12. Друга интересна статия е: Нашитѣ селища въ връзка съ тѣхната надморска височина. Сп. на Българ. икон. д-во, X (1906), кн. 1, стр. 1—19. Тя е писана заедно съ Ж. Радевъ. Изтъква се, че и въ България е запазено правилото, какво съ покачване на височината, селищата ставатъ по малки, но не се намалява броятъ на селищата. Последното обстоятелство се отдава на историкополитически причини и положението, че колибарскитѣ животъ въ България, противно на този въ Северо-западна Европа, е въ високитѣ мѣста.

13. Бележки за пѣтя Русе—Варна въ XVIII и за главнитѣ селища край него. Год. на Соф. Унив., III—IV (1906—1907), стр. 129—152, 178—179. Въ тази статия проф. Иширковъ обяснява, че пѣтятъ не е билъ точно фиксиранъ, поради метеорологически причини и разбойничество и билъ съ по-малко значение, отколкото диагоналниятъ пѣтъ въ Южна България. Метеорологичнитѣ причини се състоятъ въ това, че пѣтятъ като не е билъ посланъ съ камъни, въ кишаво време е билъ каленъ и напущанъ. Силно развитото разбойничество е карало пѣтниците да се отклоняватъ и сжщо да напущатъ пѣтя.

14. Черно море. Сп. Естествознание. (1909), кн. 2, стр. 65—69.

До къмъ 1908—1909 г. Иширковъ е написалъ около 40 статии. Излишно е да изброяваме всички и да ги характеризираме по отдѣлно. Всички сж научни, които служатъ за изучаване географията на България и като образецъ за писане други такива. Но трѣбва да се забележи, че къмъ това време той започва да обнародва по-голѣми обобщаващи трудове върху географията на България. Такива сж следнитѣ:

1. Приносъ къмъ географията на княжество България, печатано въ Пер. сп., кн. 68 (1907), стр. 263—293, 383—410, 553—602, общо 106 страници. Тукъ се раз-

глежда подробно, изчерпателно: положението, бръговата линия, границитъ, голѣмината и орографията на България.

2. Хидрография на България. Год. на Соф. унив., Историко-филолог. факултетъ, V (1908 - 1909), стр. 1—54. Въ този специаленъ трудъ се разглеждатъ, сжщо подробно и изчерпателно, всички хидрографски обекти въ България: извори, езера, блата, рѣки, включително Дунавъ и Черно море.

Тѣзи два труда сж преведени на нѣмски езикъ подъ име: Ogo- und Hydrographie von Bulgarien, 1913.

3. България. Географически бележки, 167 страници. София 1910 г. Това е първата книга — цѣлостна, при това модерна география на България, богата съ илюстрации, луксозно издание по случай Всеславянския съборъ въ София. Този трудъ на Иширковъ, ако и нареченъ „географски бележки“, въ 167 страници засѣга всички части отъ географията на България: уводъ, положение, граници и голѣмина на България, орография, хидрография, климатъ, растителностъ, животенъ свѣтъ, народно стопанство, население и поселищни отношения. Материята е предадена сбито, затова книгата е богата на съдържание. Съ тази книга тогава можа да се каже, че България има вече своята география.

Тѣзи три труда на проф. Иширковъ, въ които той даде точно опредѣление на всички географски обекти въ България — граници, планини, рѣки, климатъ, биогеографски, стопански и поселищни отношения — послужиха като основа и на чужденци и на нашенци за по-нататъшни изучавания върху географията на България.

Иширковъ добре разбираше, че 1, 2 или 3 лица не могатъ да изучатъ географията на българскитъ земи и че трѣбва да се бърза, особно съ географията на селищата, защото много материали отъ тѣхното минало и настояще при преобразуването имъ бързо изчезватъ. Чрезъ отдѣлни монографии на селища (градове) и цѣли покрайнини скоро ще се дойде до написване на пълна география на българскитъ земи. Затова той написа „Упжтване за изучаване на селищата въ българскитъ земи“, напечатано въ сп. Училищенъ прегледъ, 1906 г., кн. 2, съ покана къмъ учителитъ, свършили география въ Университета, да се заематъ съ тази работа. Но, за съжаление, малцина се отзоваха на поканата му. Разбира се, неговото упжтване и покана и днесъ не сж изгубили смисълъ и значение.

*

Разглеждайки научното дѣло на проф. Иширковъ по хронологиченъ начинъ, редъ е да се спра на тази частъ отъ това негово дѣло, която е посветена на нашитъ народностни интереси. Тя е значителна и недѣлима отъ останалото му научно и обществено дѣло. Състои се отъ около 30 статии и 16 книги на български и чужди езици, които общо съставятъ почти $\frac{1}{3}$ отъ

всичкитѣ му трудове. Добре подготвенъ освенъ по география, и по история и етнография, съ будно народностно чувство, Иширковъ не пожали не само трудъ и време, но и здраве за да се бори чрезъ своята наука честно за нашитѣ народностни идеали. За тази борба той даде най-добритѣ си години, години на най-интензивенъ и успѣшенъ наученъ трудъ.

Първата работа на проф. Иширковъ за Македония е „Цвиичовитѣ възгледи върху етнографията на Македония“, Пер. сп., кн. LXVII, 1906 г., която поради голѣмия си успѣхъ на следната 1907 г., излиза въ видъ на второ допълнено издание подъ заглавие „Приносъ къмъ етнографията на македонскитѣ славѣни“, отговоръ на проф. д-ръ J. Цвијиѣ, а презъ 1908 г. бива преведена на френски езикъ. Този трудъ е отговоръ на Цвиичъ, именно на работата му „Неколико проматрања о етнографји македонскихъ словена“, сп. „Дело“, год. X., преведена и на френски езикъ въ французкото географско списание *Annales de Géographie*. Въ нея Цвиичъ свежда преиначената отъ него научна истина по македонския въпросъ въ следнитѣ 5 точки:

1. Понятието за Македония е неточно. Скопската и Тетовска областъ спадатъ въ Стара-Сърбия.

2. Македонскитѣ славяни нѣматъ опредѣлено народно самосъзнание ни сръбско, ни българско, макаръ и да сж твърде сродни съ сърбитѣ и българитѣ.

3. Името българинъ (бугаринъ), съ което се наричатъ обикновено македонскитѣ славяни, не е етнографско име и не означава етническиа българинъ.

4. Чуждестраннитѣ, нѣмски, френски, английски и други етнографски карти на Македония не сж етнографски, нито сж говорими или езикови, но сж боядисани само възъ основа на погрѣшно схванатото име българинъ, съ което македонскитѣ славяни често се наричатъ.

5. Статистическиа таблици сж невѣрни или неточни.

Съ помощта на свидетелства отъ сръбската, турската, гръцката, българската, руската и западноевропейска литератури и съ рѣдко силна логика Иширковъ отхвърля всички неоснователни твърдения на Цвиича. Жалко е, че докато Иширковъ добре разбира какво цели Цвиичъ съ новата теория за принадлежността на Скопско и Тетовско къмъ Стара-Сърбия, именно, да се създаде дѣлежъ на Македония, нашитѣ държавници преди Балканската война сключиха договоръ съ сърбитѣ тъкмо по теорията на Цвиичъ и интереситѣ на сърбитѣ, като признаха за спорна именно зоната, която Цвиичъ поставяше къмъ Стара-Сърбия. По този начинъ се направи доста много за подготовката на катастрофата презъ лѣтото 1913 год.

Следъ това Иширковъ писа своитѣ трудове по народностнитѣ ни въпроси, главно по време на войнитѣ. По-важни отъ тѣхъ сж следнитѣ статии:

1. Впечатления отъ Македония, сп. Бълг. сбирка, 1910 г., кн. 3, стр. 147—161, писана следъ едно пътуване въ Македония.

2. Скопската област останала българска и и подъ духовното владичество на сръбската Ипекска патриаршия, Извест. на Истор. д-во, кн. 4, 1915 г. стр. 53—70.

3. Охридското езеро и гр. Охридъ. Лѣтописъ на Бълг. ак. на наукитѣ, III (1914) стр. 67—96.

4. Физическа география на Добруджа. Въ съчинението „Добруджа“, издадено отъ Дружеството на ученитѣ, писателитѣ и художницитѣ — София, 1918 г., стр. 1—43.

5. Тракийската ни граница споредъ Парижкия договоръ за миръ, сп. Читалищенъ прегледъ I (1919), кн. 7—10, стр. 295—297.

6. Географската връзка на Тракия съ България. Въ кн. „За Тракия“, издадена отъ Съюза на бълг. учени, писатели и художници. София 1920, стр. 11—19.

7. Географската връзка на Македония съ България. Сп. Македонски прегледъ, год. I (1925), кн. 4, стр. 27—35. Тукъ Иширковъ се противопоставя на Цвичича, че географската връзка между Македония и Сърбия била по-голъма, отколкото тази между Македония и България, като изтъква, че въ планинитѣ, които ги дѣлятъ (България отъ Македония) има много и удобни проходи.

8. Македония, име и граници. Сп. Македонски прегледъ, год. III, кн. I, стр. 1—22.

9. Имена и граници на Тракия. Тракийски сборникъ, кн. II (1930), стр. 3—14.

10. Какъ Добруджа премина подъ ромънска власт. Сп. Отецъ Паисий, год. V (30 априль 1932), кн. 4, стр. 45—48 и кн. V, стр. 61—65.

А по-важитѣ книги на Иширковъ за защита на народностнитѣ ни интереси и българскитѣ ни земи подъ чужда власт сж следнитѣ:

1. България и Бѣло море. Политикогеографски чъртици. София 1914 г., стр. 60, преведена въ 1919 г. въ Бернъ на френски а после и на чешки езикъ. Излага се географското положение устройство на Бѣло море, както и това на Западна Тракия, като се изтъква, че най-късиятъ пътъ на Сръдна България до това море при Порто Лагосъ е презъ Родопитѣ.

2. Въ 1915 г. Иширковъ написа книгата си Западнитѣ краища на българската земя, бележки и материали, съ цель да даде сведения и доказателства главно на нашето правителство за защита на етнографската правдивостъ на западна граница на Санъ-Стефанска България, защото сърбитѣ най-много настояваха на принципа на народността при бждещето определение на границитѣ у балканскитѣ държави. Той особно до-

бре подчертава, че презъ време на Самуила Македония се е наричала България, че сръбското владичество надъ Македония е толкова кратко, че е безъ значение за измѣнение на народността ѝ ликъ и пр. Тази книга въ 1916 г. въ Лозана биде преведена на френски езикъ.

3. Друга книга е Градъ Враня и Вранско. Културно-географски и исторически бележки. № 2 на библиотека „Морава“. София 1918, стр. 26.

4. Въ защита на народностнитъ ни интереси въ Добруджа Иширковъ написа следнитъ книги на френски: а) *La Bulgarie et la Dobroudja. Notices politiques et géographiques*. Бернъ, 1918 г., б) *La Dobroudja et les revendications roumaines*. Лозана 1916 г., в) *Réponse au dernier mot de M Compiègne sur la Question de la Dobroudja*. Лозана 1918 г. и г) *Les Bulgares en Dobroudja. Aperçu historique et ethnographique*, съ една карта, Бернъ 1919.

Следъ мирния договоръ въ Ньойи, следъ като загубихме и Западна Тракия, въ 1920 г. Иширковъ написа книгата Западна Тракия и договорътъ за миръ въ Ньойи—№ 1 на „Географска библиотека“, издание на Българското геогр. д-во. Тукъ той много по подробно, отколкото въ книгата си „България и Бъло море“ разглежда географията на Западна Тракия, като подчертава голѣмитъ ѝ стопански богатства и значението ѝ за България, и завършва съ следнитъ успокоителни и назидателни думи:

„Азъ почитамъ оня мжжъ, който въ момента на силно отчаяние, когато сърдцето се изпълни съ тѣга по непостигнати идеали и кръвъ нахлуе въ главата при силенъ ядъ срещу човѣшката неправда, посегне на живота си, но дваждъ пò ми е милъ оня мжжъ, който умѣе да потуши въ себе си яда и прогони тѣгата и съ удвоена сила се захване да догонва непостигнатото и поправя разрушеното. Азъ схващамъ добре сегашното безутешно положение на нашия народъ, зная болкитъ му и копнежитъ, но намѣсто да се отчайваме трѣбва да черпимъ сила и мъдростъ отъ историята и географията. Народи, които бѣха не само разпокъсани като нашия въ днешно време, но се намираха вѣкове подъ тежко политическо и духовно робство, възкръснаха сега за новъ политически и духовенъ животъ. Нека нашата стара робска история и историята на поляци, чехи, хървати и други ни даде урокъ, какъ да пазимъ разпокъсания нашъ народъ подъ чуждо робство отъ чуждо народно влияние и поквара“.

„Ние вече знаемъ, какво представя за насъ Западна Тракия съ своята долина на р. Марица, съ Бѣломорската низина и Бѣломорския брѣгъ. Нищо не може да оправдае нашитъ водители за напредъ, ако тѣ не впиятъ ясенъ погледъ въ тая земя и направятъ всичко за да поддържатъ, ако не политическата, то

културно-националната и стопанска връзка между България и тая благодатна българска област*.

Отъ всичко гореизложено е ясно какъ нашата география въ лицето на проф. Иширковъ се бори неуморно и достойно да защити народностнитѣ ни интереси.

Въ периода отъ 1910 до 1933 г., следъ който Иширковъ тежко заболѣ, той написа още многобройни трудове (статии и книги) върху географията на България и други страни. Ще си позволя да спомена само нѣколко отъ тѣхъ.

1. Културни растения въ България. Сп. Естествознание, II (1911), кн. 5, стр. 274—281.

2. Норвегия. Сп. Естествознание III (1912), кн. 4, стр. 385—391. Тази статия написа следъ едно пътуване въ Норвегия.

3. Чалъкавакскитѣ проходи въ Стара-планина. Год. на Соф. унив., Истор.-филол. фак. VII (1910—1911), стр. 1—25.

4. Въ 1912 г. Иширковъ написа книгата Градъ София презъ XVII в., гдето представя София следъ като е била изградена отъ турцитѣ презъ 16 в. — време на възходъ на турското владичество. Описва всички части на града, улици, обществени сгради и пр.

5. Въ 1917 г. той написа за втори пътъ географията на България, но вече на нѣмски езикъ, подъ име *Bulgarien. Land und Leute*, въ две книги. Това е по-подробно и по-изчерпателно разглеждане географията на България, отколкото това въ 1910 г. Тази книга и днесъ служи главно на чужденцитѣ за ориентиране върху географията на България.

6. Брой на българитѣ, Изв. на Нар. етнографски музей въ София, I (1921), кн. I, стр. 40—48, гдето ги пресмѣта 7 милиона.

7. Дакоромѣнитѣ въ Балкански полуостровъ. Изв. на Нар. етнографски музей, София I (1921), кн. 2, стр. 73—90, гдето поддържа теорията за балканския произходъ на ромънския народъ.

8. Характерни черти на градоветѣ въ Царство България. Год. на Соф. унив., Историко-филол. фак., кн. XXI 7 (1925), стр. 1—26. Тукъ той раздѣля нашитѣ градове по произходъ, типъ и физиономия, население, растене и ги характеризира.

9. Историко-етнографски прегледъ на населението въ царство България. Известия на Нар. етногр. музей въ София, X—XI, 1933 г., стр. 5—38.

Както се вижда, Иширковъ писа много трудове съ етнографски характеръ и бѣше отъ най-ценнитѣ сътрудници на Известията на Народния етнографски музей. Той бѣше и дългогодишенъ, още отъ 1909 г., членъ на Комитета при Етнографския музей. Въ 1910 г., когато пътува въ Македония, бѣше му възложено отъ страна на Министерството на народното просвѣщение да събира и закупи етнографски материали за Музея.

Освенъ това, написа географията на нѣколко градове: Елена, Шуменъ, Копривщица, а въ Юбилейната книга на София (1878—1928 г.) написа статиитѣ: Градъ София — физическа география на София, и София по време на Освобождението. Население на София — антропогеография на София.

Привърженикъ преди всичко на областното изучаване географията на България, Иширковъ се залови въ 1928 г. съ редактирането на сборника на своето родно мѣсто — „Ловечъ и Ловчанско“ и подъ неговото вещо ръководство излъзоха отъ печатъ IV тома, въ които нѣколко статии сж писани отъ него.

Къмъ 1928—30 г. Иширковъ имаше идеята да напише нова география на България, като завършекъ на своята научна дейностъ, както това направи Златарски съ написване Историята на българитѣ. За тази целъ обаче трѣбваше да направи нѣколко екскурзии изъ България. Но тъй като болестъта му се постепенно усилваше и въ 1933 г. го съвсемъ сломи, не можа да изпълни тази своя съкровена идея.

Проф. Иширковъ написа всичко: 27 книги на български и чужди езици, 143 отдѣлни статии на български езикъ, 26 статии на чужди езици и редъ рецензии и критики. Както се видѣ нѣкои отъ трудоветѣ на Иширковъ сж едновременно и на български и на нѣкой чуждъ езикъ.

Проф. Иширковъ е единъ отъ основателитѣ, пръвъ председател и почетенъ председател на Бълг. географско дружество, което дълго време се развива подъ неговото вещо ръководство.

Въ 1933 г. се празнува 35 годишната професорска дейностъ на Иширкова, който периодъ, наистина, е завиденъ периодъ на професорска научна дейностъ, като за целта му се приготви и посвети специаленъ наученъ сборникъ, съ статии отъ наши и чужди учени; той представя I книга на Известията на Географското ни дружество.

Като патриархъ на българската география, проф. Иширковъ бѣ избранъ миналата година почетенъ председател на конгреса на славянскитѣ географи и етнографи, който се състоя въ София.

На кратко, това е научното наследство на проф. Иширкова. Както казахъ въ началото, то е сложно, голѣмо и пълно съ поуки.

Но колко още по-висока стойностъ добива дѣлото на Иширкова отъ това, че той отъ спестявания въ живота си събра надъ милионъ лева и почти всички ги завеща пакъ за наука, за развитието на българската география.

Хвала на дѣлото на Иширкова!

Нека бжде вѣчна свѣтлата му паметъ!

Ив. Батаклиевъ

PROF. DR. ANASTASE T. IŠIRKOV †

(Vie et activité scientifique)

Le 6 avril 1937 est décédé le premier professeur bulgare de géographie, fondateur de la géographie scientifique en Bulgarie, un des représentants les plus éminents de l'Université de Sofia — le professeur A. Iširkov

Il est né à Loveč le 5 avril 1868. Après avoir fait ses études secondaires aux lycées de Gabrovo et de Tirnovo, il a terminé ses études supérieures en 1891 à l'École Supérieure de Sofia — plus tard Université de Sofia. De 1892 à 1895 il étudie la géographie à l'Université de Leipzig où il fréquente les cours de géographie de Friedrich Ratzel. A l'issue de ses études il écrit sa thèse qui port le titre „Südbulgarien, seine Bodengestaltung, Erzeugnisse, Bevölkerung, Wirtschaft und geistige Kultur“. Leipzig 1896. Pendant l'année scolaire de 1899—1900, déjà maître de conférences de géographie à l'École Supérieure de Sofia il est allé fréquenter les cours de géographie à Paris et à Vienne.

Il faut mentionner encore le fait qu'avant de commencer son activité scientifique M. le professeur Iširkov avait déjà écrit une vingtaine de contes et récits dont la critique littéraire s'était prononcée d'une manière très flatteuse. En outre il a écrit de même quelques articles sur des questions d'histoire.

M. Iširkov avait été nommé maître de conférences de géographie à l'École Supérieure de Sofia en 1898 et il est le fondateur de la chaire de géographie à l'Université de Sofia. En 1903 il devient professeur de géographie et en 1909 — chef de la chaire de géographie à l'Université de Sofia.

M. le professeur Iširkov est l'auteur des premiers ouvrages scientifiques sur la géographie moderne en Bulgarie et fit tracer son chemin. Pendant son activité de professeur il a écrit un grand nombre d'ouvrages et d'articles en bulgare et en des langues étrangères sur la géographie de la Bulgarie, des terres bulgares sous l'autorité d'autres Etats et sur des pays étrangers. Il faut le proclamer à son honneur qu'il a mené une honnête campagne de défense des intérêts nationaux bulgares dans les terres bulgares sous le régime des pays étrangers et qu'il n'a jamais été accusé d'avoir faussé la vérité.

M. le prof. Iširkov a fondé l'Institut de Géographie auprès de l'Université de Sofia et c'est sous sa direction que se formèrent les autres professeurs de géographie à l'Université et aux lycées bulgares. Il est en même temps le fondateur de la Société bulgare

de Géographie, son premier président effectif et son premier président d'honneur.

M. le professeur Iširkov était le représentant de la géographie bulgare à l'Étranger et membre de plusieurs sociétés scientifiques étrangères. En sa qualité de patriarche de la géographie en Bulgarie il a été élu comme président d'honneur du IV Congrès des géographes et des ethnographes slaves en 1936 qui a tenu ses assises à Sofia. En 1933 a été fêté son trente cinquième anniversaire d'activité académique, comme professeur à l'Université. A cette occasion un recueil a été publié en son honneur auquel ont pris part, avec des articles ad hoc, des savants bulgares et étrangers.

Iv. Batakliiev et G. Gunčev